

*До спеціалізованої вченої ради Д 61.051.07
по захисту дисертацій на здобуття
наукового ступеня доктора юридичних наук
в ДВНЗ «Ужгородський національний
університет»: 88000, Україна,
Закарпатська обл., м. Ужгород, пл. Народна, 3*

ВІДГУК

**офіційного опонента доктора юридичних наук, професора,
професора кафедри конституційного права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Дешко Людмили Миколаївни
на дисертацію ШЕЛЕВЕР Наталії Василівни
на тему «Принцип справедливості в конституційному праві України»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за
спеціальністю 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право»**

Актуальність обраної теми. Обрана дисертанткою тема дослідження є вкрай актуальною з огляду на прагнення України приєднатися до Європейського Союзу, проведенням судової реформи, новими викликами з якими зустрілася наша держава під час російсько-української війни. Тому необхідні якісно нові погляди науковців на ті проблеми, які наразі існують та потребують нагального вирішення. Тема «Принцип справедливості в конституційному праві України» є доволі цікавою та має практичну цінність.

Варто цілком погодитися з дисертанткою з тим, що у вітчизняній науці конституційного права неповно розкриті проблеми щодо розуміння принципу справедливості та його реалізації, війна зумовила нові виклики для України, а саме:

- у зв'язку з російсько-українською війною, наближенням України до членства у ЄС необхідно якісно, по-новому вказати на роль і місце конституційного принципу справедливості у правотворчості та правозастосуванні, його співвідношення, взаємозв'язок з іншими основоположними принципами права;

- потрібно виявити нові проблеми, спричинені війною й пов'язані з реалізацією принципу справедливості у різних сферах суспільного життя та причини їх появи;

- розробити нові шляхи вирішення проблеми реалізації конституційного принципу справедливості та пріоритети удосконалення законодавства;

- вказати на значення конституційного принципу справедливості у судовій практиці під час дії воєнного стану, оскільки до початку повномасштабного вторгнення росії в Україну до даного принципу суди відносилися досить формально;

- дослідити значення судової правотворчості при вирішенні колізій чи усунення прогалин у законодавстві.

Актуальність дисертаційної роботи підтверджує її зв'язок з науковими програмами, планами, темами, оскільки тема дисертаційного дослідження спрямована на виконання основних положень Стратегії розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2021-2025 роки, затвердженої постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 26 березня 2021 р. № 12-21, Указу Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» від 30 вересня 2019 р. № 722, Стратегії розвитку органів правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки, затвердженої Указом Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021, Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 рр., затвердженої Указом Президента України від 20.05.2015 р. № 276/2015.

Варто зазначити, що дослідження відповідає плану науково-дослідної роботи кафедри конституційного права та порівняльного правознавства ДВНЗ

«Ужгородський національний університет» Міністерства освіти і науки України. Тематика дослідження входить у комплексну тему: «Конституційне будівництво в країнах Центральної Європи у ХХ-ХХІ ст.» (0198U007793).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Вивчення та аналіз рукопису дисертаційного дослідження дає підстави стверджувати, що тема дисертації висвітлена повністю. Дисертант уміло підібрав методи дослідження, завдяки чому висновки і пропозиції є належно обґрунтованими. У кожному підрозділі дисертації досконало досліджено відповідні теми підрозділу та на підставі цього зроблені належні висновки до розділу.

Наукова новизна, одержаних результатів. Дисертація є першим комплексним науковим дослідженням, у якому висвітлюються проблеми врахування ціннісних аспектів справедливості в конституційному законодавстві та правозастосовній практиці. На підставі розкриття змісту конституційного принципу справедливості сформульовано такі наукові положення, рекомендації та висновки, зокрема:

вперше:

- сформульовано авторське визначення поняття «конституційний принцип справедливості». Конституційний принцип справедливості – це базовий основоположний принцип права, який доповнює та розвиває інші загальноправові, міжгалузеві та галузеві принципи, обґрунтовує функціональну необхідність їх існування, визначає межі дії інших принципів, формує ціннісні морально-правові орієнтири і в кінцевому результаті сприяє пануванню справедливості у всіх сферах суспільних відносин. Сутність інших принципів не може бути в повній мірі розкрита без даного принципу, оскільки реалізація будь-якого з них завжди порівнюється з феноменом справедливості;
- доведено, що в ситуації конфлікту, конкуренції конституційно-правових цінностей найбільш рельєфно проявляється категорія справедливості. Автор, визначаючи роль і місце справедливості в системі

конституційних цінностей, приходять до висновку, що справедливість як цінність змістовно характеризується актуальною присутністю та існуванням всіх інших цінностей в несуперечливому співвідношенні між собою. У випадку конкуренції різних конституційних цінностей в рамках конкретного правовідношення мова повинна йти не про визнання пріоритету однієї конституційної цінності перед іншою, що може призводити до повного заперечення останньої, а до пошуку збалансованого співвідношення обох. І такий підхід, пов'язаний з пошуком «справедливого балансу» конкуруючих конституційних цінностей, має бути характерним для практики Конституційного Суду України при вирішенні конкретних справ;

- обґрунтовано, що право на справедливий судовий розгляд в розумний строк не означає лише короткий період розгляду і вирішення конкретної справи, але вважається належним чином дотриманим при досягненні оптимальної рівноваги між тривалістю судочинства, законністю та обґрунтованістю рішення суду. Тому необхідно удосконалювати процесуальне регулювання, оскільки на даний час спостерігається ситуація, коли якість вирішення справи нівелюється на користь швидкості її розгляду судом;

- встановлено, що загальноправовий принцип соціальної справедливості розкривається через галузеві принципи або через такий важливий інститут галузі права соціального забезпечення як зарплата і пенсія, та повинен мати чіткий прояв у відповідному забезпеченні. Зарплатне та пенсійне забезпечення можна назвати справедливим, якщо у законодавстві закріплені наступні прояви принципу соціальної справедливості: встановлення такого рівня заробітних плат та пенсій, які забезпечать гідний рівень життя населення, адже Україна прагне стати членом ЄС, тому і рівень забезпечення має бути не нижчим, ніж у ЄС; підвищення рівня зарплат та пенсій до рівня споживчого кошика людини, що проживає в ЄС; недопущення дискримінації серед громадян щодо розмірів зарплат та пенсій; недопущення невідповідності розміру трудової пенсії прожитковому мінімуму, тому що у

разі порушення це означає невідповідність сучасного пенсійного законодавства Рекомендації Міжнародної організації праці № 43;

- робиться висновок про те, що право на справедливий суд – це комплексне суб'єктивне право особи, яке гарантоване міжнародними та внутрішньодержавними нормами, є сукупністю процесуальних прав, реалізація яких залежить лише від судді, який розглядає справу;

- доводиться, що судова правотворчість – це важливий механізм встановлення справедливості, який ефективно регулює суспільні відносини в умовах, коли діюче законодавство «мовчить» чи суперечить вимогам справедливості;

- законна сила судового рішення є його правовою дією, що забезпечує за допомогою принципів правової визначеності і верховенства права незаперечний характер судового акту, що набрав чинності, скасування/зміна якого допустима у виняткових випадках для досягнення справедливості правосуддя за дотриманням принципу розумності;

удосконалено:

- тезу про те, що протягом усього періоду людського розвитку поняття справедливості трансформувалося в залежності від конкретної історичної епохи, з різної точки зору оцінювалися ті чи інші вчинки та явища. Проте сам феномен справедливості не зникав зовсім, а лише видозмінювався відносно раніше існуючого поняття, доповнювався новим змістом, зберігаючи в собі загальнолюдську сутність;

- погляди на те, що, завдяки працям Платона та Аристотеля, вперше в теорії держави і права Європи було сформульовано теоретичну концепцію справедливості. Концепція Платона та Аристотеля дозволяє розкрити сутність справедливості як якості системи відносин, що виражається у пропорційності діяння як внеску у досягненні цілі і оціночних наслідків цього внеску, пов'язаних із заохоченням або осудом у залежності від відповідного позитивного чи негативного значення цілі;

- ідею про те, що реалізація конституційного принципу справедливості як базової цінності громадянського суспільства, формування демократичної правової соціальної держави є суперечливим процесом удосконалення відносин на всіх рівнях їх прояву, і це супроводжується різними формами реалізації в цих відносинах, не завжди співпадаючих корпоративних, групових, індивідуальних інтересів. Це визначає в якості однієї із ключових проблему досягнення балансу інтересів особистості, суспільства і держави у відповідних сферах державного і суспільного життя у процесі виконання державою конституційних обов'язків по визнанню, дотриманню і справедливому захисті рівних прав та свобод людини і громадянина;

- погляди на те, що принципи справедливості та законності тісно взаємопов'язані між собою, проте їх функції не співпадають ні за своїм змістом, ні за механізмом здійснення. Функціонування кожного із принципів має однакове значення для успішної реалізації свого призначення тією системою, яку вони утворюють в єдності і взаємозв'язку з іншими принципами;

дістали подальший розвиток:

- думка про те, що протягом усього періоду людського розвитку поняття справедливості трансформувалося у залежності від конкретної історичної епохи. Проте сам феномен справедливості не зник зовсім, а лише видозмінювався відносно раніше існуючого поняття, доповнюючись новим змістом, зберігаючи в собі загальнолюдську цінність;

- розуміння того, що функція принципу справедливості пов'язана в першу чергу з його сутністю та природою;

- розуміння того, що виражені у праві демократичні цінності, як законність, справедливість та рівність в якості принципів, діють у взаємозв'язку і органічно доповнюють один одного. Сутність принципу справедливості не може бути в повній мірі розкрита без них. Крім того, критерієм справедливості оцінюються всі галузі і норми права;

- обґрунтування тези про те, що прояв справедливості у діяльності суддів виражається через рішення суду, яке повинне бути справедливим;
- обґрунтування тези про те, що право на мотивоване судові рішення зовнішньо проявляється через можливість отримання сторонами від суду першої інстанції відповіді по заявленим доказам, внутрішньо – через необхідність виявлення взаємного зв'язку, між пред'явленими матеріально-правовими вимогами, встановленими обставинами і доказами, які підлягають оцінці з урахуванням норм процесуального права, на основі яких вказані вимоги можуть бути судом задоволені або відмовлені;
- розуміння природи права на виконання судового рішення, яке набрало законної сили, повинно бути корелятивно принципам реалізації виконавчого документа в розумний строк.

Оцінка змісту дисертації та її оформлення.

Структура роботи є логічною та відповідає меті, предмету та завданням дослідження. Дисертація складається із анотації, вступу, чотирьох розділів, що поділені на 17 підрозділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків.

У анотації, яка викладена українською та англійською мовами, стисло викладено зміст роботи та ключові слова.

У вступі надано загальну характеристику дисертації, обґрунтування вибору теми дослідження, вказано на зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами, визначено мету і завдання дослідження, методи дослідження, сформульовано наукову новизну отриманих результатів та вказано на практичне значення одержаних результатів, особистий внесок здобувача. Також у вступі зазначено про апробацію результатів дисертації.

У розділі 1 «Історія розвитку принципу справедливості в конституційній традиції» досліджено принцип справедливості за часів Стародавньої Греції, Стародавнього Риму, в період Середньовіччя та у XX-XXI столітті. Авторкою зроблено висновок, що справедливість пройшла довгий шлях свого розвитку, але стосовно розкриття змісту цієї категорії

сучасні філософи до сих пір не можуть прийти до єдиної точки зору. Вивчення справедливості з позицій різних наук є необхідним з огляду на необхідність розуміння категорії «справедливість» як сутності права, його внутрішньої якості, вироблення критеріїв справедливості і їх практичного застосування.

У розділі 2 «Конституційно-правова характеристика принципу справедливості» надається характеристика справедливості як конституційно-правової цінності та принципу конституційного права, проведено співвідношення конституційного принципу справедливості із конституційними принципами законності, рівності, а також досліджено особливості правозастосування конституційного принципу справедливості. Авторка вдало сформувала визначення поняття «конституційний принцип справедливості». Обґрунтовала, що це базовий принцип конституційного права, що відіграє систематизуючу та інтегруючу роль у його становленні, закріпленні, розвитку і реалізації на практиці.

У розділі 3 «Особливості реалізації конституційного принципу справедливості» досліджено реалізацію конституційного принципу справедливості у соціальній сфері, в економіці, а також при забезпеченні права на свободу сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності.

Дисертантка надає доцільні пропозиції щодо внесення змін до чинного законодавства з метою заборони дискримінації за сексуальною орієнтацією та пропонує доповнити ст. 24 Конституції України терміном «сексуальна орієнтація». Влучно обґрунтовує необхідність введення інституту омбудсмена по захисту прав ЛГБТ-спільнот; легалізацію відносин між одностатевими партнерами, але без права усиновлення ними дітей; у процесуальні кодекси серед ознак, за якими не може бути привілеїв чи обмежень прав учасників судового процесу, слід доповнити і «сексуальну орієнтацію» та «гендерну ідентичність»; посилення відповідальності за порушення прав ЛГБТ-спільнот; проведення належної правоосвітньої роботи з населенням по даному питанню та відповідне навчання суддів щодо захисту прав таких осіб; переймання

позитивного досвіду держав-членів ЄС щодо удосконалення українського законодавства з метою інтеграції України до ЄС.

Розділ 4 «Конституційний принцип справедливості як основний критерій розгляду справ судами» присвячений дослідженню права на справедливий суд та його складових. Охарактеризовано конституційний принцип справедливості як основу права на справедливий суд, доступ до суду, особливості реалізації судами конституційного принципу справедливості під час війни, дотримання розумного строку судами, реалізацію конституційного принципу справедливості при ухваленні судових рішень та питання виконання судових рішень.

Важливо відзначити обґрунтовані пропозиції авторки стосовно покращення стану виконання рішень судів в Україні. Зокрема, пропонується: підвищити рівень заробітної плати працівникам державної виконавчої служби, бо такий розрив між зарплатою суддів та працівників органів ДВС є явним фактом соціальної несправедливості. Це призводить до відтоку кадрів та неякісного виконання судових рішень; для підвищення рівня безпеки державних виконавців надати їм право носіння вогнепальної зброї; збільшити штат відділів ДВС; необхідно розширити права державних виконавців, а саме надати право обмежувати боржників у виїзді за кордон по виконавчих документах про стягнення боргів постановою виконавця, так як є уже по аліментам; подолати корупцію в судах, оскільки інколи судді самі «блокують» виконання своїх же рішень; зобов'язати банки надавати повну інформацію по клієнту у разі подання запиту державним виконавцем; поліції забезпечити якісний розшук транспортних засобів боржників; посилити судовий контроль за виконанням судових рішень, який має бути не формальним, а реальним.

Практичне значення одержаних результатів у дисертації. Сформульовані у дисертації висновки і пропозиції можуть бути використані у: *науково-дослідницькій діяльності* – для дослідження проблеми забезпечення конституційного принципу справедливості у всіх сферах суспільного життя з метою дотримання прав і свобод людини та громадянина (Акт №2/2024 від

05.09.2024 р. про впровадження в наукову діяльність Дніпровського державного університету внутрішніх справ; Акт впровадження результатів дисертаційної роботи у науково-дослідну діяльність кафедри конституційного і муніципального права юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна від 17.09.2024 р.); *правотворчій роботі* – для удосконалення чинного законодавства та законопроектів на предмет дотримання принципу справедливості, поваги до гідності та прав людини і недопущення дискримінації, порушення прав людини; *правозастосуванні* – для удосконалення роботи усіх гілок влади, особливий акцент робимо в дисертаційному дослідженні на реалізацію принципу справедливості судами, які повинні втілювати даний принцип у свої рішення, формувати відповідні судові прецеденти для вирішення аналогічних справ у майбутньому з метою інтеграції України до ЄС; *навчальному процесі* – для підготовки підручників та навчальних посібників, при викладанні конституційного права, процесуального права, у науково-дослідній роботі студентів з навчальних курсів «Конституційне право України», «Конституційно-процесуальне право України», «Адміністративне судочинство», «Судові та правоохоронні органи України», «Виконавче провадження», «Актуальні проблеми конституційного права» (Акт впровадження основних положень та результатів дисертаційного дослідження у навчальний процес ДВНЗ «Ужгородський національний університет» від 03.09.2024 р; Акт впровадження результатів дисертаційного дослідження в освітній процес Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника від 10.09.2024 р; Акт впровадження результатів дисертації зі спеціальності у навчальний процес Університету Короля Данила від 17.09.2024 р.; Акт впровадження результатів дисертаційної роботи у науково-дослідну діяльність кафедри конституційного і муніципального права юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна від 17.09.2024 р.).

Повнота викладу положень, сформульованих у дисертації, в наукових публікаціях, зарахованих за темою дисертації. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження викладені у 52 наукових працях, з яких – 16 статей у наукових фахових виданнях України, 13 статей у зарубіжних наукових виданнях (5 з яких включені до міжнародних наукометричних баз Web of Science і Scopus), 22 тези доповідей на наукових та науково-практичних конференціях, 1 – в колективній монографії. Така кількість публікацій дисертантки свідчить про високий рівень апробації результатів дослідження.

Оформлення дисертаційного дослідження. Робота оформлена згідно із нормативними вимогами і стандартами, що передбачені для такого виду досліджень. Дисертація написана українською мовою, науковим стилем.

Оцінка академічної доброчесності. На підставі вивчення дисертаційного дослідження та наукових публікацій можна прийти до висновку про відсутність академічного плагіату. У дисертації відсутні текстові запозичення, використані ідеї, результати інших авторів без посилання на джерело.

Зауваження та дискусійні питання щодо положень дисертаційної роботи. Дисертаційне дослідження виконано на високому науково-теоретичному рівні. Не зважаючи, що рецензована робота заслуговує на позитивну оцінку, є певні зауваження, які можуть стати підґрунтям для наукової дискусії:

1. У підрозділі 2.3 здійснено порівняльний аналіз принципів справедливості та рівності. Дисертантка висловлює свою позицію і стосовно конституційно-правових імунітетів, тому цікаво б було почути її думку стосовно того чи не є такі конституційно-правові імунітети порушенням конституційного принципу рівності всіх перед законом і судом? Чи є взагалі конституційно-правовий інститут імунітету посадових осіб в Україні справедливим та чи не призводить він до зловживанням правом?

2. Верховна Рада України схвалила в першому читанні законопроект про суд присяжних № 3843. Вважаю, що авторці необхідно було б дослідити і питання суду присяжних, як носіїв судової влади, та їх впливу на забезпечення справедливості правосуддя, оскільки кожен присяжний складає присягу служити справедливості. Цей інститут дає можливість суспільству здійснювати контроль за здійсненням судочинства і недопущення судових помилок, які призводять до несправедливості. Тому дисертантці варто було б дослідити інститут присяжних як гарантію справедливого судочинства і механізм стримувань та противаг. Це значно б збагатило дослідження Шелевер Н.В.

3. Цікавою є думка дисертантки стосовно того чи доцільним було б доповнити статтю 129 Конституції України саме «справедливістю» і отримати таку редакцію статті: «Основними засадами справедливого судочинства є:....»?

4. У підрозділі 4.6 «Виконання судових рішень як кінцева мета справедливого правосуддя» доцільним було б зазначити більше статистичних даних стосовно невиконання судових рішень в Україні, показати відповідну динаміку виконання судових рішень по роках з метою проведення відповідного порівняльного аналізу.

5. У своїй дисертації дисертантка піднімає питання судового контролю, вказує, що він є неефективним та формальним і пропонує закріпити за суддями обов'язок здійснення такого контролю, а не лише право як закріплено у чинному законодавстві. На мою думку, дослідження значно б виграло, якби авторка доповнила його більш глибоким аналізом зарубіжного досвіду здійснення судового контролю за виконанням рішення суду з метою удосконалення чинного законодавства.

Слід зазначити, що вищезазначені зауваження носять рекомендаційний характер та відображають власну наукову позицію, яка може не збігатися з думкою дисертантки та членів спеціалізованої ради.

Загальна оцінка дисертаційного дослідження. Дисертаційна робота Шелевер Наталії Василівни на тему: «Принцип справедливості в конституційному праві України» є завершеною працею, у якій отримано вагомні результати, які вирішують проблеми, коло яких визначено дисертанткою, та мають велике значення для правової науки.

Реферат відповідає змісту дисертації, а основні публікації розкривають її зміст. Дисертація відповідає вимогам до оформлення наукових робіт, затверджених наказом Міністерства науки і освіти України від 12 січня 2017 року № 40 та пунктам 7-9 Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 року № 1197, а її автор, Шелевер Наталія Василівна, заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 – «конституційне право; муніципальне право».

Офіційний опонент –
професор кафедри конституційного
права Київського національного
університету імені Тараса Шевченка
доктор юридичних наук,
професор

Людмила ДЕШКО

Підпис Людмили ДЕШКО засвідчую:
вчений секретар
Київського національного
університету імені Тараса Шевченка

